

החוק הבין-לאומי במבחן המבצע בעזה

רובי סייבל

שילוב של גורמים הוביל לעניין הרב שמגלים בארץ ובעולם בסוגיות החוק הבין-לאומי כפי שהן באות לביטוי בהיבטים השונים של מבצע "עופרת יצוקה" בעזה. עם גורמים אלו נמנים בין היתר מעמדה המדיני, האמורפי משהו, של רצועת עזה; הבעיה של החלת כללי מלחמה בלחימה אסימטרית בין צבא מודרני לקבוצות גרילה עירוניות; תפקידה של מועצת הביטחון של האו"ם; המעורבות של מדינות אירופיות ומדינות אחרות בניסיונות ליישב את הסכסוך בין ישראל לפלסטינים; המעורבות האינטנסיבית של ארגונים לא ממשלתיים בעזה; הסיקור הנרחב על המתרחש בעזה כפי שהוא מובא בעיתונות העולמית וברשתות הטלוויזיה הערביות; התפקיד המתרחב והולך של השיח המשפטי בחברה הישראלית ובצה"ל, וניסיונות של ארגונים פלסטיניים ותומכיהם לתייג את מבצע "עופרת יצוקה" ואת הטקטיקות של ישראל כבלתי חוקיים.

בין סוגיות החוק הבין-לאומי הרלוונטיות לדיון במבצע יצוינו להלן כמה תוך בחינת הנאמר בחוק והצגת הפרשנות הראויה לו בהקשר המבצע בעזה.

הגנה עצמית נגד קבוצות גרילה עירוניות

החוק הבין-לאומי ומגילת האו"ם מכירים בזכות המוקנית למדינות להפעיל כוח כהגנה עצמית נגד מתקפה מזוינת עליהן. זכות זו חלה גם אם המתקפה מבוצעת בידי כוחות לא סדירים. לאחר מתקפת 11 בספטמבר הכירה מועצת הביטחון של האו"ם בזכותן של מדינות להגנה עצמית גם נגד מתקפות טרור. עם זאת, אם האזור שממנו יצאה ההתקפה נתון לכיבוש צבאי של המדינה המותקפת, אפשר לטעון שתחולת החוק היא זו של אמנת ז'נבה הרביעית, העוסקת בזכויות של הכוח הכובש לעצור ולנקוט פעולות משפטיות נגד מפירי החוק. אילו הייתה עזה

ד"ר רובי סייבל הוא פרופסור אורח למשפט בין-לאומי באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטת תל-אביב; לשעבר, היועץ המשפטי של משרד החוץ.

נתונה לכיבוש צבאי ישראלי לפני המבצע, אזי, על פי טיעון זה, הייתה צריכה ישראל פשוט לעצור את חוליות משגרי הטילים של חמאס.

עם זאת, כיבוש מחייב שליטה יעילה, שהרי רק כך חלים על השטח המדובר חוקי הכיבוש, אולם ברור שבעזה לא הייתה שליטה מספקת של ישראל, אם בכלל, כדי לאפשר פעולות שיטור. הסטטוס החוקי של עזה אינו ברור, ובהיעדר השליטה היעילה והיכולת לבצע פעולות שיטור, מימשה ישראל, בצדק, את זכותה להפעיל כוח כהגנה עצמית נגד התקפות שמקורן בעזה, ולפיכך תחולת החוק היא על פי החוק של סכסוך מזוין.

מידתיות בהפעלת כוח?

כדי להצדיק את טיעון ההגנה העצמית, השימוש בכוח חייב להיות פרופורציונלי להתקפה. תקרית גבול פשוטה אינה מצדיקה מתקפה מזוינת כוללת כתגובה. המידתיות ניתנת למדידה לא רק נגד התקפה אינדיבידואלית, אלא נגד הצטרפות של התקפות, אם היו חלק מדפוס. במבצע "עופרת יצוקה" הצדיקה מתקפת חמאס, ובכללה שיגורם של אלפי טילים, בבירור תגובה של מתקפה מזוינת, ואולם משעה שהצדדים מצויים בעיצומה של מערכה צבאית, כלל המידתיות אינו חל ואינו רלוונטי עוד, למעט ביחס לנפגעים אזרחיים. כללי המלחמה אינם כופים אפוא שיווי משקל כמו במשחק. בסכסוך מזוין צד אחד רשאי להפעיל כוח יוצא דופן כדי להשמיד את הכוחות הצבאיים ואת היכולות הצבאיות שמולו, ולא להגיב באותו מטבע דווקא. מועצת הביטחון של האו"ם הסמיכה את ארצות הברית ואת בעלות בריתה להביס את צבאו של סאדם חוסיין, ולא רק לכפות עליו לסגת מכווית. מדינה תוקפנית או ארגון תוקפני חייבים לתת את הדעת שהם עתידים לפגוש מדינה מותקפת שתפעיל "כוח לא פרופורציונלי" כדי להגן על עצמה.

החלת כללי המלחמה על סכסוך אסימטרי

חמאס לא הכחיש שהתקפותיו היו מכוונות נגד יישובים ישראליים. התקפות שכאלה הן בבחינת הפרה של כללי המלחמה. על פי דיווחים שונים, היה מטה הנהגת חמאס ממוקם במרתף של בית חולים, והדבר הוא בבחינת הפרה גסה נוספת. הדדיות, שעל פי רוב היא מרכיב יסודי בחוק

בהיעדר שליטה יעילה ויכולת לבצע פעולות שיטור, מימשה ישראל, בצדק, את זכותה להפעיל כוח כהגנה עצמית נגד התקפות שמקורן בעזה, ולפיכך תחולת החוק היא על פי החוק של סכסוך מזוין.

הבין-לאומי, לא הייתה קיימת בסכסוך זה, ובכל זאת ראה צה"ל, ובצדק, את עצמו מחויב בהתנהגותו לכללי המלחמה, על אף ההתעלמות המוחלטת של הצד שמנגד מכללים אלה.

נפגעים אזרחיים

במקום שהלחימה מתרחשת בשטח בנוי, פגיעה באזרחים היא תוצאה טרגית, אך בלתי נמנעת של מבצע צבאי. החוק הבין-לאומי מחייב שאם אזרחים נמצאים בקרבת מטרות צבאיות, יש לעשות את מרב המאמצים לצמצם עד כמה שניתן את הפגיעה באזרחים, ואלה לא יהיו בלתי פרופורציונליים לעומת היתרון הצבאי שאפשר להשיג. חמאס שיגר טילים מאזורי יישוב אזרחיים לעתים קרובות. במבצע "עופרת יצוקה" חזר צה"ל והזהיר אזרחים מפני התקפות קרובות, בעזרת עלונים ומסרים בטלפון בתפוצה רחבה. האזרחים הנפגעים היו שליש עד מחצית מכלל הנפגעים. נראה כי אין עוד צבא שנקט אמצעים שכאלה לצמצום הפגיעה באזרחים, וכן לא ידוע על סכסוך דומה בשטח בנוי, שאחוז האזרחים הנפגעים בו לעומת הנפגעים הלוחמים היה נמוך יותר מאשר במבצע "עופרת יצוקה".

מטרות אזרחיות

מטרה אזרחית – מסגד, כנסייה או בית כנסת – המשמשת למטרות צבאיות כמו אחסון כלי נשק ותחמושת מאבדת את חסינותה מפני התקפה ונעשית מטרה לגיטימית. החלת כל כלל אחר תוביל להענקת יתרון לא הגיוני לאויב המסתיר את נשקו בבניין מסוג זה. בידי ישראל מידע כי בית חולים מסוים שימש מסתור לאנשי מטה של חמאס. עם זאת, נמנעה ישראל מלתקוף את בית החולים בשל הפגיעה הבלתי נמנעת באזרחים שהייתה נגרמת במקרה כזה. משטרה אזרחית כשלעצמה אינה מטרה צבאית, אך במקום שהמשטרה היא חלק מהממסד הצבאי, כמו שזו הייתה בשלטון חמאס, היא נעשית מטרה לגיטימית.

כפצות זרחה

כמו כל צבא אחר בעולם, ישראל משתמשת בפצצות זרחן ליצירת מיסוך עשן מידי ולסימון מטרות ויעדים. הוועדה הבין-לאומית של הצלב האדום (ICRC) אישרה כי אין ראיות לשימוש אחר בפצצות אלה, שהן ציוד סטנדרטי בכל צבאות נאט"ו ובצבאות ארצות ערב. מובן שהבערה שהן יוצרות עלולה לסכן, אך הן חוקיות לחלוטין.

אתר אזרחי המשמש
למטרות צבאיות מאבד
את חסינותו מפני
התקפה ונעשה מטרה
לגיטימית.

אספקה לאוכלוסייה האזרחית בעזה

חוקים קלאסיים בסיסיים אפשרו הטלת אמברגו מוחלט, כמו זה שהוטל במלחמת העולם השנייה. חוקים מודרניים אוסרים הרעבת אזרחים כאמצעי לחימה. ישראל נקטה צעד חסר תקדים ואפשרה העברת מזון וציוד רפואי בהיקף נרחב משטחה לעזה,

בעיצומה של הלחימה. מלבד זה, החילה ישראל ביזמתה הפסקת אש חד-צדדית בת שלוש שעות בכל יום כדי להבטיח חלוקת מזון ותרופות.

אחריותה של איראן

מדינה המוכרת נשק אינה נושאת בדרך כלל באחריות משפטית על תוצאות השימוש בנשק זה. עם זאת, איראן אימנה פעילי חמאס ומימנה וסיפקה טילים לחמאס, בידיעה כי טילים אלו ישמשו נגד מטרות אזרחיות. בעובדה זו יש כדי להטיל על איראן אחריות משפטית על מעשי חמאס.

סיכום

הביקורת המשפטית המרכזית על צעדים שנקטה ישראל במבצע "עופרת יצוקה" נסבה על סוגיית המידתיות. אפשר לשאול מהי תגובה מידתית להתקפה של כ-4,000 טילי חמאס המכוונים לערי ישראל במשך שלוש שנים. מלבד זה, חשוב להדגיש כי משעה שמתפתח סכסוך מזוין, החוק הבין-לאומי אינו מחייב מידתיות בתגובה. מדינה המגנה על עצמה תבקש לגרום נזק לא פרופורציונלי למטרות הצבאיות וליכולות הצבאיות של האויב. המדינה או הארגון התוקף הם אלו שצריכים לקבל עליהם סיכון זה.